

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11048988>

O'QUVCHILAR BILIM EGALLASHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Sh.Usanov

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Pedagogika kafedrası katta oqituvchisi

***Annotasiya:** Maqolada o'quvchilar bilim egallashning asosiy bosqichlari pedagogik jihatda nazariy asoslangan.*

***Kalit so'zlar:** o'quvchi, ishlab chiqarish, moddiy, ma'naviy, ijtimoiy rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyat, bilim, dars.*

***Аннотация.** В статье теоретически базируются на педагогике основные этапы познания учеников.*

***Ключевые слова:** ученик, производственный, материальный, духовный, социальное развитие, социальная ответственность, знания, урок.*

***Annotation:** In the article, the main stages of students' knowledge are theoretically based on pedagogy.*

***Key words:** student, production, material, spiritual, social development, social responsibility, knowledge, lesson.*

Ta'limning bosh maqsadi ongi yuksak, mustaqil fikrlovchi, hulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat-namuna bo'ladigan, ma'suliyatni chuqur anglaydigan, faol, ilmni, bilimni, axloqni, mehnatni va haqiqatni sevadigan, kamtar insonlarni o'qitib tarbiyalashdan iborat.

Zamonaviy pedogogikada tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy shunchalik ta'sir ko'rsatish emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda qiladigan munosabatlari va ta'sir ko'rsatishi ekanligi alohida ta'kidlanadi.

Juda qadimgi davrda jamiyatning inson zotini qo'llab-quvvatlash va saqlab qolish ehtiyojidan kelib chiqqan holda tarbiyalash jarayoni avvalo u ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida to'plangan va to'planayotgan ijtimoiy tajribani bir-birining o'rniga kelib turadigan avlodlarga yetkazib berishi bilan xarakterlangan.

Insoniyat tarixining ilk bosqichlarida bolalar va kattalar bilan birgalikda mehnat qilish jarayonida tarbiya olgan bo'lsa, jamiyatning, hayotning rivojlanib borishi bilan bilim va tajribani o'rganishning bunday yo'li hayot talablariga javob bermay keldi.

Bilim – odamlarning ijtimoiy tarixiy amaliyot jarayonida to'plangan, umumlashgan tajribasidir. Bilimlar insoniyat tomonidan ishlab chiqarish faoliyatini faol o'zlashtirishi jarayonida to'plangan, amalda sinovdan o'tgan va ob'ektiv dunyoni chuqurroq anglashga hamda o'zlashtirishga yo'naltirilgan tabiat, jamiyat, tafakkur va faoliyat usullari qonuniyatlari haqidagi ilmiy tushunchalarning yaxlit asoslangan majmuasidir.

Bilimlar ta'lim jarayonida hosil bo'ladi. Ta'lim – maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'tkaziladigan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantiriladigan, shuning bilan ularning bilish qobiliyatlarini o'stiradigan, dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir.

Dars bir qancha jihatlardan: o'qituvchining o'z fanini bilishdan, o'quv-tarbiya jarayonini uyushtira olishdan, o'qitishning zamonaviy metodlarini egallab olishidan, o'quvchining aqliy rivojlanishini uning bilish imkoniyatlarini bilishdan, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish yo'llarini bilishdan tarkib topadi.

Dars berish va o'qish - maktabda yagona o'quv tarbiya jarayonining ikki jihatidir. Afsuski aksariyat ko'pchilik o'qituvchilar 45 minut faqat dars o'tishim kerak deb o'ylashadi. Bu juda ham hato yondoshuvdir.

O'qitish jarayonining mohiyati nima? Dars berish, bu o'qituvchi uchun tafakkur faoliyati hamdir.

Bugungi zamonaviy ta'limda AKT vositalari va interfaol usullardan me'yorida va o'rnida kompleks foydalanib, har bir o'quvchining tabiatidan kelib chiqqan holda ularning shovqinli-faolliklariga asoslangan va rejalashtirilgan bilimlarni ko'proq mustaqil egallashlariga yunaltirilgan, ulardan har birini, uning eng yaqin intellektual rivojlanish darajasidagi bilimlar bilan qurollantirib, bu bilimlarni o'zgaruvchan sharoitlarda qo'llay olish amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirishni kafolatlaydigan ta'lim bo'lishi lozim.

Shunda o'quvchilar o'rganilgan bilim, ma'lumotlarni eslab qolishi va qayta tushuntirib berishi, o'rganilgan bilimlarini kundalik faoliyatning tanish va notanish vaziyatlarda qo'llay olishlariga erishishiladi.

Taqqoslashtirish - har qanday tushunish va har qanday fikrlashning asosdir. "Olamdagi hamma narsani biz taqqoslash orqali bilamiz va biror yangi narsa ro'para

kelsa, uni biz biror narsaga tenglashtira olmasak, bunda biz shu narsa to'g'risida biror fikr hosil qila olmas edik va uning to'g'risida biror fikr ayta olmas edik"¹, -degan edi mashhur rus pedagogi K.D.Ushinskiy.

“Sezgilar beshta bo'lib, quloq bilan eshitish, ko'z bilan ko'rish, burun bilan hidlash, til bilan ta'tish va teri bilan tegizib bilishdan iboratdir. Ilm va ma'rifat faqatgina o'shalar orqali hosil bo'ladi”² -degan Beruniy.

Insonlarning bilishi qator bosqichlarda yuz beradi. Birinchidan; Oldiniga hissiy bilish ro'y beradi, u bolaning tevarak-atrofida yuz beradigan: hodisalar, voqealar, predmetlar to'g'risidagi tasavvurlarining rang-barangligiga olib keladi. Bu hissiy obrazlar qanchalik ko'proq darajada tizimlashtirsa va umumlashsa, bola maktabga shu qadar ko'proq darajada tayyorlangan bo'ladi.

Ikkinchi bosqich-mavhum bilish, tushunchalar tizimini egallab olish bosqichidir. Bunda maktabda o'qitish zarur bo'ladi. U o'zini qurshab turgan olamning ma'lum bir jihatlarini o'quv predmetlari (matematika, ximiya, fizika, tarix) mazmuni orqali o'rganadi. Son, ta'rif, ifoda tushunchalari paydo bo'ladi.

Kichik o'quvchi bilishning konkretlikdan mavhumlikka o'tish bosqichini boshdan kechirayotgan bo'ladi. U fikrlashning tushuncha tarzdagi shaklini egallay boshlaydi. Talaba bilishi ham tushuncha shaklida bo'ladi..

Bilishning oliy bosqichi va mavjud fikrlash negizida qurshab turgan olam haqida nuqtai nazarlar, e'tiqodlar, dunyoqarashlar shakllanishiga olib keluvchi umumlashgan tasavvurlar hosil qiladi.

Maktabdagi ta'lim bolani ilmiy bilimlar, tushunchalar, qonuniyatlar olamiga olib kiradi. O'quvchi qisqa vaqtda insoniyat tarixida asrlar davomida o'rganilishi mumkin bo'lgan narsalarni bilib oladi. Masalan tilning gramatik shakllari, minglab yillar davomida tarkib topadi, o'quvchi esa ularni bir necha yillik o'qish jarayonidayoq o'rgana oladi.

Bilimlarni paydo bo'lishiga sirdan nazar solganda kundalik tajriba, kuzatish orqali shakllanishi, to'planishi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Aslida bu jarayon quyidagicha bosqichlarda namoyon bo'ladi:

Birinchi bosqich-bu idrok etishdir. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish - bu maqsadga yo'naltirilgan tarzdagi bilish jarayoni demakdir. Shuning uchun ham o'quvchilarga avval mavzu haqida xabar berish, ya'ni ular oliygohda ham nimani o'rganajagini aytish zarur. Vazifa qo'yish va uni tushuntirish shart. So'ngra o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tayyorgarlik ishlarini bajaradi. U real yoki tasviri

¹ Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. 1-том. Москва, 1974. 56 с.

² Beruniy. Tanlangan asarlar., III jild, Toshkent, 1966. 125-b.

tushurilgan narsalar, hodisalar, vaziyatlarni kuzatishdan, sodda tajribalar o'tkazishdan iborat bo'ladi.

Ikkinchi bosqich-bu o'quv materiallarini idrok etish bosqichi hisoblanadi. U bilimlarning nazariy tomonini alohida ajratib ko'rsatishdan va tahlil qilishdan iboratdir. Asosiy fikrni topish, tushunchalarni ajratib ko'rsatish, ularning belgilarini asoslab berish, misollar va tushuntiruvchi faktlar yig'indisini o'rganish kerak.

Agar o'quvchilar o'quv vazifasini hal etish usullarini tushunib yetib va bilimlardagi tizimni anglab olgan bo'lsalar, u holda mazkur bosqichni o'tilgan deb hisoblash mumkin.

Uchinchi bosqich-bu yod olish (tushunish) yoki mustahkamlashdir. Vazifa olingan bilimlarni uzoq vaqt davomida esda saqlab qolishdan iboratdir. Bu borada bilish faoliyati asosan mashqlar, mustaqil ravishda reproduktiv (so'zlab borish, tushuntirish) va ijodiy ish qilish tarzida yuz beradi. Nazariy material tushunchalari, qoidalar, isbotlar har xil mashqlarda takrorlanadi.

Uchunchi bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materialni biladigan va uni mashqlarni bajarishda, masalalarni yechishda, isbotlashda va hokazolarda qo'llay oladigan bo'lishlari kerak. Ularda o'quv ko'nikmalari va malakasi shakillangan bo'ladi.

To'rtinchi bosqich bilimlar, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda, ayniqsa maktab qoshidagi uchastkada, o'quv ustaxonalarida, laboratoriyalarda ishlatish chog'ida, mashinalarda ishlashga o'rganish jarayonida qo'llanishdan iboratdir.

Burxoniddin Zarnudji "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" asarida shunday g'oyani ilgari surgan:

"Har biringiz muruvvatni egallashga hayrixohlik bilan intiling, biroq bulardan eng dolzarbi, bu kishilarda bilimlarni takrorlamoqdir". Bilimga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u (o'quvchi) o'qituvchisiga va o'rganayotgan fani, kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsin, toki muvaffaqiyatsizlikni o'zidan yiroqlashtirsin, bilimning maxsus bo'limiga nisbatan ham shunday ish tutmoq kerak. Bularning aksi esa, o'qituvchiga nisbatan nomunosiblikka, vaqtni yo'qotishga mashg'ulotlarning tartibsizligiga sabab bo'ladi¹.

"Bolaning o'qish istagi bo'lmasa, bizlarning butun rejalarimiz, izlanishlarimiz va mo'ljallarimiz yer bilan yakson bo'ladi. Bunday xohish esa o'qishdagi yutuq bilan birga hosil bo'ladi.... Bilim olishdagi muvaffaqiyatdan yuzaga keladigan ruhlanish

---

¹ O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: N.Xoshimov, S.Ochil. Toshkent, 1995. 65-b.

bo‘lgan taqdirdagina o‘qishga qiziqish paydo bo‘ladi; ruhlanish bo‘lmasa, ta‘lim bolalar uchun og‘ir yukka aylanib qoladi”¹ -degan mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiy.

Agar hamma bolalar o‘z oldilariga qo‘yilgan vazifani udda qilishsa, bir-birlariga yordam bergan holda berilib, zavq-shavq bilan ishlasa, o‘tgan o‘quv kunidan ko‘ngillari to‘lib uyga qaytishsa va ertangi kuni sabrsizlik bilan kutsa, o‘qishga bo‘lgan havasi ortadi. Bu esa muallimlik mehnatining ham muvaffaqiyatlaridan biridir.

Darsda barchaning o‘quv faolligini saqlab turish uchun esa o‘qituvchi o‘z o‘quvchilarini yaxshi bilishi, ularga e‘tiborli (mehribon) bo‘lishi, charchaganini o‘z vaqtida payqashi, ish qobiliyatini saqlab qolish uchun diqqatini boshqa narsaga ko‘chirishi zarur. Yana bilim olish jarayonida ularga albatta ko‘maklashishi lozim: bolalar o‘z faoliyatini, o‘z o‘quv mehnatini o‘zlari tartibga solish yo‘llarini asta-sekin egallaydigan qilib o‘qishga yetakchilik qilishi kerak.

Darsda o‘quvchilarning bilish faolligini orttirish uchun ularning o‘rganadigan bilish sohasiga qiziqtirish va mustaqilligini rivojlantirish ta‘limdagi asosiy muammodir. Bu muammoni amaliy hal etish uchun:

- o‘quvchilarga xushmuomila, shirinso‘z, mehribon bo‘lish;
- o‘quvchilarning bilishdagi harakatlarini qo‘llab-quvvatlash;
- o‘quvchilarda kerakli ko‘nikmalarni shakllantirishga erishish;
- o‘quvchilarni rag‘batlantirish usullaridan o‘rnida foydalanishi ta‘limning samarali o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi.

O‘qituvchi darsda qator didaktik muammolarni o‘z o‘rnida, vaqtida bajarishga erishishi ta‘limning samarali o‘zlashtirishiga amaliy yordam beradi. Masalan, avval o‘quvchilarga ilmiy tushuncha, bilimlar berishni amalga oshirish keyinchalik esa shu bilimlarni harakatda, vazifani, topshiriqni, ishni bajarishga o‘rgatib borishi va nihoyat hosil bo‘lgan bilimlar asosida bajariladigan ishdagi harakatlar sifatini oshirishga intilishi darkor. Shundan keyingina o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan faolligi va mustaqilligi tarkib topadi. Natijada o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan intilishi yanada rivojlantiriladi. Shuning uchun o‘qituvchi birinchi muammoni to‘g‘ri hal etish bilan ikkinchi, uchinchi va boshqa muammolarni bosqichma-bosqich amalga oshirib borishi darkor. Bunday vaziyatda o‘qituvchi o‘quvchining bilim imkoniyatini muammoli ta‘lim asosida tashkil etsa, ya‘ni: yo‘naltirsa, xatolarini ko‘rsatsa, to‘g‘ri izlanish ma‘qullasa uning bilishga bo‘lgan faolligi va mustaqilligi yanada ortadi. O‘quvchi musaqil fikr yuritadi va aniq, to‘g‘ri xulosaga keladi.

¹ Сухомлинский В.А. Тарбия тўғрисида. - Тошкент, 1977. 48-б.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. 1-том. Москва, 1974. 56 с.
2. Beruniy. Tanlangan asarlar., III jild, Toshkent, 1966. 125-b.
3. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: N.Xoshimov, S.Ochil. Toshkent, 1995. 65-b.
4. Сухомлинский В.А. Тарбия тўғрисида. - Тошкент, 1977. 48-б.